«Кавказ» - Поэманың тұңғыш рет жарық көруі 1939 жыл («Пионер» журналының 3, 4, 5-номерлерінде). Содан кейін де бірнеше рет жарыққа шыққан. Баспаға 1983 жылғы екі томдық бойынша ұсынылып отыр.

КАВКАЗ

І

Бөленген көк торғынға Кавказ сері,
Меруерттей су лақтырып өзендері,
Шомылтып күн нұрына көк тастарын,
Күмістей көбіктеніп аққан селі.

Мұнартып бұлт киінген басын орай,
Құлашын сермей түсіп көкке қарай,
Қойнауда жасырынған бозғыл тұман,
Ұшады ақ бұлт болып тау сағалай.

Тілдескен зәулім шыңы аспанменен,
Тәкаппар, иілмейді қарап төмен.
Мақтаны ұлы Кавказ, карт Қазбек,

Жалғыз-ақ сүйіседі күн төбеден.

Құлатқан тасқа тамырын шырыш-шырғай,
Жарысқан етегінен өрге қарай,
Төгілген қынамаға шашақ сынды,
Арудай шашын тарап тұрған талай.

Төменде екпіні аяз қайнар жылып,
Долының ашуына самал күліп,
Көпіріп тас тербеткен асау Терек,
Жүрегін Қазбектің қардай тіліп.

Құз түсіп құламадан дүрілдетіп,
Сіліккендей тау денесін дірілдетіп,
Желдеткен ысқырығын тасқа соғып,

Ұстаның көрігіндей күрілдетіп.

Сөйлесең бірге сөйлеп зәулім тасы,
Тік шапшып тақталанған қабырғасы.
Түймесін сауытының ағыта сап,
Желпінген батыр сынды тау тұлғасы.

Кавказды «Қап» дейтұғын бұрын Шығыс,
«Перінің елі» дейтін талай ұлыс.
Бір соқпай «Қап» тауына кетпейтұғын,
Ертектің кәрі атасы қылған қоныс.

Сұлудың білезігі кавказдаған
Жасалған салыстырып о да соған.
Кавказдың ақша қарын күміс қылып,

Жібегін қоңыр түске мысалдаған.

Кейде паң, адамдары кер болады,
Қойнында өскен адам ер болады.
Тауының сипатымен ұқсастырған,
Төгілген қару-жарақ зер болады.

Кавказда әңгіме көп ұшқан құстан,
Өзендей құйылады әрбір тұстан.
Еркі жоқ жырламасқа тамашасын,
Таңданып талай ақын әнін қосқан.

II

Теректің бір қиясы Зұлыс биік,
Тұрады бұлт жамылып, қабақ түйіп,

Денесі кәрі алыптай дал-дұл болып,
Аңғары серпілмейтін етек жиып.

Шырқаған айналасы құз бен қия,
Астында жартасының аю, мия.
Тілген шың тіріледі бұлтқа барып,
Жалғыз-ақ салған жетіп бүркіт ұя.

Астан құз үстінен шың құлай қарап,
Белдеулеп бір жол жатыр жалғыз торап.
Төменде ысылдаған айдаһардай,
Теректің долы өзені түтеп борап.

Көбігі құламада иірілген,
Күмістей сақиналап зермен терген.

Кейде ақ-көк, кейде түрі қара бұйра,
Толқыны айдаһардай иреңдеген.

Жағалап Терек бойын жүреді жол,
Жымдай боп Қазбекке өрлейтін ол.
Оралып тас өрлеген жылан сынды,
Етектен қарап тұрсаң сипаты сол.

Бір атты осы жолмен бертін асып,
Кек тасты құлан тұяқ тікей басып,
Құлдилап төмен қарай келе жатыр,
Садақтай тау сарымын мойнына асып.

Ұмтылып алтын арай иек артып,
Шыңдарды күннің нұры жаңа шарпын.

Сәскенің мезгілі еді ендіркеген,
Тұманды қойнауларға жұтқан тартып.

Өткір көз, қыр мұрынды, терең ойлы,
Қабақты, қараторы, орта бойлы,
Басында ақ сеңсеннен қалпағы бар,
Шалқайта бір қолымен түзеп қойды.

Қималы сұрғылт шекпен, Кавказ белдік,
Омырауға тізілген оқ, түйме дерлік,
Қыранның топшысындай екі иығы,
Өрт болып тұтанып тұр өңінде ерлік.

Арқада шүріппе мылтық берендеткен,
Қып-қызыл иырынан ерге жеткен.

Қынабы қараламен кавказдаған,
Белінде болат қанжар жарқ-жұрқ еткен.

Қоян жон, күрең төбел мінген аты,
Жүргенде алды аяңдап, желеді арты.
Аңсағай арық келген жануардың,
Құландай құмда жортқан жүріс салты.

Құлан жал, бөрі кеуде, қамыс құлақ,
Салпы ерін, тарбақ танау, киік сағақ,
Бос белбеу, бота тірсек, қол ет бөлек,
Сіңірі желбеленген, құлан тұяқ.

Бұл кім ед жапа-жалғыз келе жатқан,
Қиядан андай жортып құлдилатқан?

Дейтұғын Асқапұлы ер Барыда,
Қазбектің арашы мен аңын баққан.

Дағыстан туған жері, жастан өсіп,
Бір көріп келейін деп соған шыққан.
Зұлысты әкесі Асқап қырық жыл бағып,
Белгісіз бір адамнан қаза тапқан...

Манабы Дағыстанның елден қуып,
Іргесін аулақ салған ол сондықтан.
Он бір жыл Дағыстанға келмеп еді,
Сағынып нағашысы хабар айтқан.

Қартайған нағашысы ӘбуҺап,
Жетпісті желкелеген құрттай санап.

Дейтұғын Қамза, Қапар екі ұлы бар,
Жігерлі қаулап тұрған таудай талап.

Бағыда сол бетімен төмен түсіп,
Ызғытты күреңімен желдей есіп.
Жарқ етіп айналмадан шыға келді,
Көңілі тасығандай алып ушыш.

Қаласы Дағыстанның сәнсіз салған,
Құлама, ылди төмен қонысталған.
Быжырқай ала-құла бақтары бар,
Үйлері қиқы-жиқы мыжырайған.

Қарады ыстық көріп ер Бағыда,
Сағынып келгендіктен неше жылда.

Алабы Дағыстанның күлмең қағып,
Табиғат қарсы алғандай кел деп мұнда.

Көсілген кең байтақты тағы сүзіп,
Беткейге көз жіберді бір заманда.
Шатырлы бақшасы бар үш-төрт үй түр,
Бағыда мұздап кетті қарағанда.

Белгісіз әлде бір күш бойды кернеп,
Құмартты тұрғандай-ақ ойға шөлдеп.
Көңілі түйткілденіп неше қайта,
Жүруші ед болжай алмай жауын дәлдеп.

Көзіне елестейді әкесі Асқап,
Тұрғандай сол үйлерді тура нұсқап,

«Қаныммен тас боялтқан сұмдар сонда,
Бағышым, тап!» дегендей ойын бастап.

Бұл үйде кәрі Жүсіп қаны қара,
Талайға зар илетіп салған жара.
Бағыда көп ойларға кетті батып,
Жүрегін намыс тілді пара-пара.

Өлім не? Жанға тиген ардың оғы,
Сөнбейді арға тиген намыс шоғы.
Ойламай ар-намысын ессіз болса,
Есеп пе ол адамның бар мен жоғы...

III

Жетпістің жетеуінде кәрі Жүсіп,

Ешкімді теңгермейтін, көңіл өсіп.
Жыландай сүлік сорған сұп-сұр болып,
Кәрі бет арсыздыққа калған пісіп.

Дембелше, шалқақ біткен өр көкірек,
Аспандап көңілімен көкті тіреп,
Тұтасқан самайымен бурыл сақал,
Түсінен түгі шығып тұрған тітіреп.
Десе жұрт, зар илейді Жүсіп манап.
Өрлейді өзін жұртқа ие санап.
Омырау, еркінсінген төрт ұлы бар,
Жүргені қан қақсатьш кетсе жанап.

Кенжесі Зайда деген жалғыз қызы,
Жанарлы жай отындай бота көзі,

Сипаты «ай астында Айбаршадай»,
Күлсе гүл, сөйлесе алтын әрбір сөзі.

Ақ жүзі алтын Кавказ күміс қары,
Қабағы құндыз жаға, биік жары.
Майдағы қызыл гүлдей екі беті,
Бір сонда сұлулықтың барлық нәрі.

Інжу мен ақ меруерт мойынында,
Ұрлаған екі алмасы қойынында,
Тендессіз жар табуды арман еткен,
Бақыттың дариясына шомылуда.

Сабырлы жүрген жүріс маң-маң басып,
Керілмес кербезсініп, асып-тасып.

Орташа ойға ұнаған ару дене,
Бәріне мінез-құлық тұр жарасып.

IV

Жазыққа аулағырақ Дағыстаннан,
Сәскеде топ-топ болып жұрт жиналған,
Алапта шоқы-шоқы бақ қасына,
Топтанып келіп жатыр жан-жағынан.

Жеккені қос-қос өгіз қос аяққа,
Мініскен үймелесіп сыйып шаққа,
Қыз, қатын, бала-шаға, кемпір мен шал,
Тоқтатты арбаларын кең шақатқа.

Әдеті Дағыстанның болған салты,
Жылында - егістен соң барлық халқы,
Жиналып бір тамаша өткізеді,
«Сабан той» аталатын мұның аты.

Апарып әркім өзі той тамағын,
Бірлесіп, көрсететін ынтымағын.
Бектері, бай, манабы жеке қос боп,
Бірыңғай кедейлері, малы шағын.

Ат шабыс, атпен ойнап, күміс алу,
Сынасып, көрсетісіп қайрат-қару.
Теңге атып мергендері бәсекелеп,
Би билер қыз бен жігіт әсем, ару.

Келеді фаятонмен Жүсіп манап,
Көкірегін көк тіретіп ұлық санап.
Арбалы, атты, жаяу кедейлерге
Үстінен мұрынының өтті қарап.

Бір-бір топ жігіттері соңына еріп,
Жүсіптің төрт баласы төсін керіп.
Ортада Зайда сұлу және келді,
Аңырды ай көргендей халық көріп.

Тоқтады бір бақшаға жеке тұрған,
Күнсімей күн бетіне шатыр құрған,
Асығып той бастауға жұртты жинап,
Біреу тұр сырнай тартып, дабыл ұрған

Көпшілік сыртқы баққа құлай түсіп,
От жақты одақ-одақ гуілдесіп.
Толқындап шумақталған көкше түтін,
Аспандап кетіп жатыр бұлттар құшып.

Денелі, жауырынды, үлкен мұрын,
Қосына от жаққызды жұрттан бұрын.
Нарттай боп кәрі бетке қан жүгірді,
Арбаның саясына сайлады орын.

Осы еді Әбуоһап жетпісті асқан,
Неше жыл жанын құрт жеп, қайғы басқан.
Күтуші ед бір мақсатты ішке сақтап,
Алғанша таспа тіліп қара тастан.

Сергіді кәрі дене бүгін қалай,
Елгезек болып кетті бозбаладай,
Жігіт боп жетім Бағыда көрінген соң,
Қойнына қуанышы жүрді сыймай.

Қоршаған айналасы жігіт-желең,
Ортада ер Бағыда жанған шамдай,
Ойнатып ортекеше күрең атын,
Тобына тобырлардың келді осылай.

Басталды ойын сауық неше түрлі,
Өнерді жігіттерден сегіз қырлы.
Биледі әсем жігіт арулармен
Күй тартып сыбызғыдан сексен сырлы.

Зұлысқа күн күлімдеп, нұрын ілді,
Көк шаңын күн сүйген соң тас та күлді.
Жел сипап шымылдығын таудың жасыл,
Безентті бейне қосып сұлу гүлді.

Ақ бұлтын ақ торғындай қалқып сырды,
Тау-таудың арасына перде құрды.
Төменде болып жатқан той қызығын,
Төгіліп төбесінен қарап тұрды.

Жеке топ ұл, қызымен кәрі Жүсіп,
Алқаға мойын бұрды көзі түсіп,
Шақыртты той бастайтын адамдарды,
Менмендік қылығымен көңіл өсіп.

- Айтыңдар, жар шақыртып халайыққа
Біз дағы көптің бірі болайық па?
Даңқым бар, өзім манап, батыр Жүсіп,
Жойғаным маңызымды ылайық па?

Белгілері ер екені барлық балам,
Естіпті атағымды «патша ағзам»,
Теңім жоқ, ұл, қызымен бұл ортада,
Сондықтан бүкіл топтан жеке тұрам.

Олег пен Ескендірдей батырсың деп,
Барғанда губернатор айтқан маған.
Бұл тойдың түп қожасы мен боламын,
Мәлім ғой өздеріне менің бағам.

Көпіріп осылай деп Жүсіп лақты,
Міндім деп, Жібек киіп, арғымақты,
Өзім ер өзім шешен, өзім манап,
Кім бар деп Дағыстанда менен бақты...

Көрдің бе, қаны қара сұмның ойын,
Баспақшы жалғыз өзі елдің бойын.
Шаруаның еңсе жимақ думанында,
Меңдетпек менмендікпен барлық тойын.

Күшің маған, өзіңе – шыбын жаның,
Деп қанын сорған талай бұқараның.
Адамды айуандай ауыздықтап,
Хан, манап шер жұтқызған сенің заңың.

Жігіттер дәмеленіп дайындалып,
Бір атар шүріппе мылтық қолына алып,
Алыс тұр, отыз адым биік діңгек,
Бір жігіт жамбыны ілді алып барып.

Көз тікті Дағыстанның кәрі, жасы,
Асад деп қай жігіттің дәрежесі,
Ахмет, Қасым, Хайдар, Хасензада,
Жүсіптің қатар түрды төрт баласы.

Қыз, қатын, бала-шаға шет жағында,
Салт атты жігіттер тұр сырт қатарда,
Қасында Қамза, Қапар ат үстінде,
Қарап тұр тамашаға Бағыда да.

Жамбыны Қасым атты жеке тұрып,
Жоғалды зуылдап оқ аспанға ұлып.
Ұялып, қызараңдап, намыстанып,
Шегініп кейін кетті дымы құрып.

Мергендер дәмеленген түгел атты,
Бәрі де тигізе алмай, сіле қатты,
Намысқой, мақтаншақтау жігіттерге
Күлкісі көпшіліктің жаман батты.

Ортадан той бастаушы айқай салды,
Келсін деп дәмеліден кімдер қалды.
Отыр ед Әбуоһап жалт-жұлт қарап,
Күреңнен ер Бағыда түсе қалды.

Іркілмей ілгерілеп басып қадам,
Ортаға мылтығын ап жетіп барды.
Көрмеген Дағыстанда бұл жігітті,
Мөлдіреп Зайда сұлу қарай қалды.

Қарауда түгелімен халық соған,
Көпшілік таныс емес бұрын бұған.
Сымбат пен жүріс-тұрыс бәрі бөлек,
Бағыда жат көрінді сондығынан.

Беренмен сығылады алып епті,
Бөгелмей ұсынғанда оқ бұрқ етті.
Қалықтап түтін қалды иіріліп,
Жарқылдап жамбы тасқа шылдыр етті.

Баладай мысық қуған зырлап ұшып,
Жамбыға Әбуоһап бұрын жетті.
«Тусаң ту, жігіт болсаң осылай» деп,
Сүйінген сөздер шықты қошеметті.
- Баяғы Асқаптың бұл жалғыз ұлы,
Естуші ем болыпты деп жігіт гүлі.
Шақыртып Әбуоһап алдырыпты,
Келсін деп Дағыстанға туған елі, -

Дегенде Жүсіп өңі сұп-сұр болды,
Білдіртпей теңселгендей оңды-солды,
Жанында жасырынған жамбысы бар,
Қиялы талай сұмдық ойды шолды...

Сүйінді Бағыдаға тұрған халық,
Күйреп ед қорлағандай күйіп-жанып.
Жүсіптің сағы, бәлем, бір сынды-ау деп,
Барлығы масаттанды мейірі қанып.

Жүсіптің төрт баласы бәрі балуан,
Өздерін ер санайтын асқан алуан.
Басталды күрестері бұдан кейін,
Жігіттер таңдамалы шықты бұған.
Барғанын шыдатпады Қасым шығып,
Асырды алапатын бәрін жығып,
Сұрады Бағыдадан тұрған халық,
Күрес деп Қасымменен тілек қылып.

Денесі еңгезердей Қасым алып,
Жығылмас жазатайым қапы қалып.
Тиді бұл көпшіліктің намысына,
Өзінше Жүсіп отыр масаттанып.

Шешінді жұртты сыйлап ер Бағыда,
Екінші сынға түсті ол тағы да,
Бұлшық ет бүйрек тастай бөлектеніп,
Қасымға қарсы барып, тұрды бұ да.

Жыландай арбайтұғын қадап көзін,
Отырды әзер ұстап Жүсіп өзін.
Мақтасып, Бағыдаға сүйініскен,
Тікендей көріп барлық жұрттың сөзін.

Арбасты екі балуан көпке шейін,
Ұстауға бір-біріне келмей бейім.
Шап беріп ұстай алды ер Бағыда,
Әдіспен шегінгенше Қасым кейін.

Қасым да тез ұстады, қапы қалмай,
Күш салды көтермек боп жан аямай,
Қапсырды қабырғасын салалы қол,
Бағыданы састы Қасым тапжылта алмай.

Айқасқан екі алыптың тартысына,
Көрісті жұрттың жаны шыдай алмай.
Тізілген бұлт үстінде жұлдыздарша,
Жанарын мыңдаған көз тұрды айырмай.

Өрімдей талай сұлу мөлдіреген,
Жүрегі жыға тартып, елжіреген.
Жықса деп Бағыданы тұрды тілеп,
Қасымға қарсы болып көлденеңнен.

Тексеріп ортасында тұрды Зайда,
Топ жарған жігіт-ау деп осындайда.
Қасымды туысым деп болысса да,
Бағыданың жалыны артық әлдеқайда.

Кірпік қағып, ашқанша қайтып көзді,
Қасымның жондығын ол жалт еткізді.
Жұлып алып, үйіріп теріс сілкіп,
Тозаңын ер Бағыда бұрқ еткізді.

Сүйініп, көтермелеп тұрды халық,
Орнынан әрең тұрды Қасым талып,
Жүсіптің қап-қара боп кетіпті өңі,
Төбеден жай түскендей бұлтты жарып.

Ішінен заһар шашып улы жылан,
Өшікті Бағыдаға одан жаман.
Дегені қап, сені ме, көрініп тұр,
Түтігіп түгі шыққан қаһарынан.

Жігіттер Бағыданы ортаға алып,
Сүйініп өнеріне құмарланып,
Өшкен жанып, өлгені тірілгендей,
Оһап жүр топты жарып, масаттанып.

Той басшы тағы шықты төрені ұстап,
Өткізді сандық атты әуел бастап.
Бос белбеуі бұралып, шабан басып,
Күреңі Бағыданың жөнелді ақсап.

Көргенде олқысынды талай адам,
Ирендеп жөнелгенде ең соңынан.
Айдаушылар еліртіп, желе жортып,
Тегіске құлап кетті, белден арман.

Қалған жұртты бастаушы екі бөлді,
Бірінші топ Жүсіптің үсті болды,
Көпшіліктің ауқымы Бағыдада,
Ортаға алып гулесіп оңды-солды.

Жастарда би билеуге болды талап,
Сан ару салтанатқа тұрды қарап.
Жөнелді лезгинканы* дуылдатып,
Кезекпен барлығы да тамашалап.

Кергімей о да келді сұлу Зайда,
Зайдадай биге шебер әйел қайда!
Жігіттер неше алуан билесе де,
Зайдадай оза алмайтын мұндай тойда.
Бағыда жігіт екен анық жолды,
Кезегі Зайдаменен тура келді,
Жаңылмай такты сайын дәл түсіріп,
Ұстады қатарласып қолмен қолды.

Алқынтты жүректерін дірілдетіп,
Бір лептің жандарына күші жетіп.
Буынын еркі кетіп әлсіретті,
Жасырын жанның нәзік күйін шертіп.

Ұялып қарай алмай Зайда қырын,
Төңкеріп көз тайғызды сұлу бұрын.
Астынан жанарының жарқ еткізіп,
Бір караумен білдірді жүрек сырын.

Білмейді қорықты ма, қуанды ма!
Жүйткіді ме жүрегі, жұбанды ма?
Көргенде нағып бір-ақ балқып кетті,
Махаббат отыменен арбалды ма?

Сыбырлап бір тілсіз тіл жүрегіне,
Айтқандай жетесің деп тілегіңе,
Шаң шықты, айқай шықты, ат көрінді,
Шешусіз жұмбақ қалды, керегі не...

Көрінді ең алдынан қос ақбоз ат,
Тозаңы көкке шығып шумақталад,
Қарасы басқа аттардың көрінбейді,
Құйындай екі жүйрік қосарланад.

Жөнелді жұрттың сөзі қарап тұрмай,
Қадалғанын қоя ма көз айырмай,
Қасым менен Хайдардын қос бозы деп,
Бір даңғой шетте тұрған жіберді айқай.

Көңілді сонда Жүсіп масаттанды,
Мінді де фаэтонын өзі аттанды.
Ұлдарының таныды жүйріктерін,
Бәсе деп күлмең қағып бір мақтанды.

Қос боз ат келіп қалды, ылди түсіп,
Таласып, кезек озып, желдей есіп.
Күреңге әлдебіреу қас қылды ма?
Бекер-ақ жіберіппіз оны қосып.

Сасып тұр Әбуоһап осыны ойлап,
Алысқа көз салады бойлап-бойлап.
Жазыққа екі боз ат жеткен кезде,
Төбеден тозаң шықты түтеп, қайнап.

Нөсерде тау тасындай домаланған,
Етекке қыран құсша құлаш ұрған.
Лақтырған түйдек-түйдек тозаңдары,
Бұлтындай қарашаның тауға қонған.

Лағындай ақбөкеннің кей шабысы,
Енесін жекедегі жете қуған.
Құтырған жолбарыстай күрең екен,
Ақ алқа омырауын көбік жуған.

Құйрығы тірсегіне дари алмай,
Екпінмен көтерілген кейін қарай.
Кекілі шоқталанып кейін серпкен,
Тұңғыштың тоғыздағы тұлымындай.
Лақтырған төсі жерге тие жаздап,

Керілген кер маралдың бауырындай,
Шыңдалған қара жолдың топырағын,
Аспанға шырлатады жай оғындай.

Еркелеп енесінің сүтін емген,
Құлағы жымырулы жас құлындай.
Дүбірі жануардың жерді жарды,
Аңшының аңыздағы дабылындай.

Жұлдызша іңірде аққан ағып өтті,
Егіз боз қала берді байлағандай.
Баласы жалын құшып, жатып алған,
Топ жарып өте шықты күрең солай.

V

Түн еді, тау көсіліп қалған жатып,
Қондырып бұлтты үстіне шумақтатып.
Астында қалың бұлттың ай да адасып,
Жұтылып жұлдыздар да кеткен батып.
Даласы Дағыстанның жым-жырт болып,
Тыныштық аймағына төнген қонып.
Білдірмей бетті сипап ақырын ғана,
Қоңыр жел өтіп жатыр жайлап шолып.

Ел жатып, шамдары да қалған сөніп,
Басып тұр төбесінен Зұлыс төніп,
Жалғыз-ақ бір қаланың ортасында,
Жарық тұр жалғыз үйде кекеп күліп.

Жарықтан сүнгіп кетсең ішке қарай,
Төрінде төбедей боп отыр сұмырай.
Ұл, қызын түгелімен жиып алып,
Намысқа түсіп отыр шыдай алмай.

- Қорлығы Бағыданын өткен жоқ па,
Өлтіріп жер-жебірге жеткен жоқ па,
Мыңдаған қалың топтың ортасында,
Бәріннің абыройыңды төккен жоқ па?.
Деп Жүсіп ұлдарына айтты сырын,
Түсіріп ойларына ескі жырын,
Кектескен, кек алғанын айтып отыр,
Әңгіме былай еді бұдан бұрын:

Ер еді Асқап дейтін от-жалындай,
Түздердің томағасыз сұңқарындай.
Өр болып жас басынан өсті тауда,
Қайтпайтын қарауылдың тұлпарындай.

Адамнан қайтуды Асқап білген емес,
Жігерін жетіммін деп берген емес.
Айбатты арыстандай, өткір тілді,
Еш адам тағы да ондай мерген емес.

Бір жылы Жүсіп елге салық салды,
Салығын жалғыз Асқап бермей қалды.
Жылатқан ел мен ерді сұмырай деп,
Жүсіпке бағынбауға дайындалды.

Ертеден зұлымдықпен Жүсіп манап,
Шешеннің шер жұтқызған елін талап.
Шабуыл шаң түтеген жорықтарда,
Сатылып сарсаң қылған жұртты тонап.

Жүргені арқа сүйеп үйез, ұлық,
Түтеткен қаңғырығын арам құлық.
Аң беріп, азық беріп жағынады,
Бәрінен жиып алып, зорлық қылып.

Деп Асқап бұқараны бірлестіріп,
Өзіне көпшілікті алды бұрып.
Өшікті содан бастап Жүсіп оған,
Асқапты жоғалтуға тұзақ құрып.

Бір күні елді жиды Жүсіп өзі,
Үкімін көрсететін келді кезі.
Ақырып, әмір беріп бұйрық қылған,
Халыққа қатты тиді Жүсіп сөзі:
- Андарың, Жүсіп айтты, биыл алған,
Тысқары алымынан ұлық салған.
Терісі екі аюдың, тоғыз арқар,
Асқапқа шығынымыз міндет қылған.

Орнынан Асқап тұрды шыдай алмай,
-Ақың бар, әмір бермек сенің қандай?
Өзіміз ұлығына тапсырамыз,
Жұмсама, сен суық қол сұр жыландай.

Мен сенің тұқымыңды құртамын деп,
Жүсіп те ашуменен жөнелді өрлеп.
Қайтпайды, қаймықпайды қайратына,
Асқап та тұрып алды, келсең кел деп.

Айқасқан Жүсіп пенен Асқап солай,
Орынсыз зорлығына шыдам қылмай.
Теректің өзенінде толқын айдап,
Сүйегі шықты Асқаптың көп ұзамай.

Жүсіп сұм сөгіп отыр балаларын,
Жетпеді деп Бағыдаға шамаларың,
Менің жас кездерімде душар болған,
Мұндайдың құл қылдым деп бабаларын,

Жарық жоқ, Бағыданы жоқ қылмасаң
Бір атым оның құнын, - оқ қылмасаң,
Көлденең сөзін бөліп, Қасым айтты:
Ойланып қойғамыз деп әлдеқашан.

Осындай күйге түсті тойдың арты,
Жүсіптің қанқұмарлық ескі салты.
Ант алды ұлдарынан айнымасқа,
Жүсіптің барлығына қойған шарты.

Өзімше Асқапты атқан күтіңдер жол
Өте сақ қамданыңдар, қайраты мол,
Атпасаң қыбын тауып, алдырмайды,
Мылтық пен қанжарына тигенше қол.
Ұйқыда жұрттың бәрі таңға таяу,

Бір адам күрсінеді ептеп баяу.
Уһілеп қатты леппен дем алады,
Қандай жан мазасыз боп түскен қаяу.

Қараңғы күңгірт сәуле үйдің іші,
Зайда еді ойда жатқан кетіп тыншы.
Мазасыз ары билеп, ақыл айтып,
Жан сырын жасыруға жетпей күші.

- Қан ішу әдетің бе, әке, сенің,
Сасиды ажал исі алған демің.
Жалғызды, жазығы жоқ өлтіртпексің,
Қызығын өшіруге өмірінің.

Қиялға мұндай терең батты сұлу,
Төбеге қолын қойып жатты сұлу.
Жарқ етіп күн нұрындай бұлттан шыққан,
Бір ақыл өлтіртпеуге тапты сұлу.

VI

Ертемен қалың тұман тауды басты,
Жасырып қалқалады қара тасты.
Бір тарқап, бір қоюлап тұрды солай
Кей кезде көрінбестей аяқ асты.

Баяғы жалғыз аяқ Бағыда түскен,
Жабулы бұлыңғырдан көрінбестен.
Жалғызды, жазығы жок өлтіртпексің.
Тұманмен кім екені білінбестен.

Бір кезде шоқталасып тұра қалды,
Еңкейісіп жан-жаққа көзін салды.
Жүрейін мен алдыңда қарағым деп,
Бағыдаға Әбуоһап сыбырлады.

Оһапқа ер Бағыда жолды берді,
Тілін алды, барғалы соңына ерді.
Ақырын жылжып тұман бұлтша көшіп,
Төгіліп төмен қарай жүре берді.

Асты құз, үстінде шың, ортада жол,
Қырынан аяқ тайса, біткенің сол.
Жерінде шыға беріс жол осындай,
Зұлыстың асуының қиыны ол.

Асуға шыға келді Әбуоһап,
Баспалап жиек артып, алдын қарап.
Алдыңғы құламаның қойнауынан,
Тарс етіп, мылтық даусы шықты бір-ақ.

- Сақтан деп Әбуоһап төсін құшты,
Жалма-жан кейінгілер аттан түсті.
Жүгіріп ер Бағыда барғанында,
Етекке құламадан бір-ақ ұшты.

Бағыда жігіттерге қолын сермеп,
Сендердің жататының осы жер деп,
Жабысып қақпа тастың қырыменен,
Ол өзі жоғарыға жөнелді өрлеп.

Бір тасты өрлеп барып паналады,
Бөркін ап таста жатып сығалады.
Қойнауды аздап қана тұман басқан,
Қай жерге бекінгенін біле алмады.

Бұрқ етіп бір жартастан түтін шықты,
Бағыда байқап қалды, көзін тікті.
Тағы да жігіттерге жалт қараса,
Оқ тиіп, шөге түсіп қарап бұқты.

Кектен кек Бағыда да қайнады енді,
Ол жұтты у жұтқандай алған демді.
Қан толып ыза кернеп екі көзге,
Жанымнан аяймын деп енді нені.

Серпіліп сайға түсті барлық тұман,
Шағылды таудың тасы күн нұрынан.
Тізіліп жатыр екен қатар-қатар,
Көрінді жаудың бойы жасырынған.

Ыңғайлы Бағыданың жері бапты,
Көрініп төртеуі де қатар жатты,
Төгілген жазықсыздың қаны үшін деп,
Шекеден шеттегісін көздеп тартты.

Оқ салды төмен түсіп берeніне,
Жауды да оқ жаудырып борандатты.
Айналып басқатасты тағы барып,
Қасымды қастап тұрып дәл сұлатты.

Үшеуі Бағыданың оғына ұшты,
Қорқырап, арам тәндер жерді құшты.
Біреуі тұра қашқан, Қамза атқанда,
Жаралы шала тиіп, сайға түсті...

VII

Ер өлсе еңбегі мен ісі қалад,
Сүйінткен бұқарасын күші қалад.
Қан жұтып, қанға адамды шомылдырған,
Жауыздың хан менен бек несі қалад?

Ердің ел куә болад еңбегіне,
Сақталар талай жылдар жүрегіне.
Қасиет халқы сүйіп өткен адам,
Қоя ма ақыр жетпей тілегіне.

Ол күннің обушысы хан менен бек,
Адамды аяу үшін қоймаған шек.
Бірі де ойламаған халық қамын,
Оздырса қара басын болғаны тек.

Улатып талай-талай ердің жанын,
Сусын ғып жұта берген көптің қанын.
«Құдыққа құл құтырса қармақ салар»,
Деп айтқан мәтел қылып қара заңын.

«Жылама, алтын Кавказ, күңіреніп сен,
Өміріңе сенің алтын айғақпын мен,
Еліңді тұншықтырған жауыңды орып,
Қиғанша тірсектерін тұрайын мен.

Тіліп ед Рүстем* де жүрегіңді,
Сонда да бере алмаған тілегіңді,
Ескендір шыңдарыңды шырқап басып
Боялтқан қызыл қанға көп жеріңді».

Осылай ойға кетіп ер Бағыда,
Қарамай қалған қатып жан-жағына.
Не болып, не қояды мәлім емес,
Қайғының қалды батып шарбағына.

Тағы да бұлт ойнады тауды басып,
Шыңдардан қалқып барад қарғып асып.
Төгілді төбесінен нөсер құлап,
Теректің долы өзені кетті тасып.

Көмілді, көрінбейді күннің беті,
Қара бұлт тауды басу есіл-дерті.
Мен мұнда деген сынды күннен хабар
Қызарды көкжиектің батыс шеті.

Сұрланған, сұсы кеткен кәрі Жүсіп
Еріксіз еңіреуде, ойға түсіп,
Шақырып жалғыз қызын былай деді,
Отырып бауырына қысып-қысып:

- Төрт ағаң жаудан өлді, арманым мол
«Сұмырай» Бағыда дейтін өлтірген сол.
Кездесіп әлдеқалай ұшырай қалса,
Кегіңді ұмытпайтын жауынгер бол!

Қанқұйлы мына қанжар іштен байла
Бағыда саған құмар оны да ойла,
Сертің бер осы сөзге кәрі әкеңе,
Қалған жоқ бұдан басқа ақыл-айла.

Төк қанын «қанішердің» балам болсаң,
Алдап жең әлдеқалай көре қалсаң.
Соғысып ашық түрде ала алмайсың,
Сүйген боп сен де өзіңдей алдамасаң.

Қанжарды іштен Зайда байлап алды,
Көрсетпей қынабымен сайлап алды.
Намысын төрт ағамның жоқтаймын деп
Жүсіпке антын беріп «құран» алды.

VIII

Арада содан кейін алты ай өтті,
Төгілген бау-бақшаның кезі жетті.
Келуге жүзім үзіп өз бағынан,
Құлпырып сұлу Зайда баққа кетті.
Жамылып көк тұманды Кавказ тұрды,
Ерігіп бұлттар-дағы көшіп жүрді.
Көсілген жасыл бақтар етегінде,
Жеміске басын иген, төккен сырды.

Бақ толғап ермек қылған жібек желді,
Мәуесін барлығы да бұтаққа ілді.
Жарқ етіп жердің күні секілденіп,
Тотыдай төңкеріліп Зайда келді.

Жасыл сусын жұтынған жүзімдері.
Күн шағылған жұлдыздай тартар көзді.
Солармен тілдескен секілденед,
Зайданың қамзолына шеккен зері.

Бой жазып неге келді Зайда сұлу,
Қиын ғой сұлулардың сырын білу.
Іші де сырт қалпындай сұлу ма екен.
Оларға қажет пе екен ойнап, күлу?
Бақшаны аралап жүр жалғыз өзі,
Қадалад әрбір гүлге жанған көзі.
Бір тастан таяуырақ өткенінде,
Естілді бір адамның тәтті сөзі:

-Зайдажан, бері қара мойныңды бұр.
Ғарыбың сені күткен алдыңда тұр.
Шөлдеген махаббатқа бейшарамын,
Аңдамай, асығыста етпеңіз қор!

Болмады жігіт сөзін тыңдамасқа,
Еркіне дыбысты іздеп қарамасқа.
Аяғын төмен қарай салбыратып,
Бір нұрлы жігіт отыр қия таста.

Төменнен таяу келіп Зайда сонда:
-Шақырды қандай ажал сені мұнда?
Махаббат сенде-ақ болсын, менде болмас,
Деп пе едің ұмытылар кеткен күнда.

Жалындай леп боп шығып алған демі:
Көрсем деп жүруші едім, Бағыда, сені,
Жерге түс, төрт ағамнан мен артық па
Қалдырмай бұл күйікте өлтір мені.

Зайдажан, не деп тұрсың, неғылғаның,
Есімде мені ажалдан құтқарғаның,
Өлтірді нағашымды және әкемді,
Еріксіз шектім соның қайғы, зарын!

Кінәсіз біле алмадым не қылғаным,
Әуелі кім бастады ажал әнін,
Аң аулап жүргенінде осы тауда,
Әуелі әкең ішті әкем қанын.

Кезімде балапандай жетім қалдым,
Өлмедім, өмір сүрдім, үміт алдым.
Сағынып, туған жерді, нағашымды,
Талаппен, түу Қазбектен келе қалдым.

Жазалы өнеріме боламын ба,
Өзің айт тең құрбыдан қаламын ба,
Алды деп бірер бәйге қалың топта,
Тағы да қам істеді ажалыма.

Зайдажан, өзің айтшы, ойлап мұны,
Ұйықтамай жатпадың ба дәл сол күні,
Хабарын ертең ерте су басында,
Естірткен сен емес пе ең сәтті күні?!

Сақтандым, өзі ұзатты Әбуоһап,
Баласы Қамза, Қапар етті талап.
Жазықсыз қарт нағашым баласы да,
Теректің өзеніне кетті құлап.

Өртендім, біле алмадым қайтерімді,
Көзімді шелдей басып, жас сорғалап.
Дем алмай, сығаламай үш-төрт тарттым,
Болғандар қанға құмар өзі сұрап.
Мен сонда осы тауды күңіренттім,
Мың түрлі махаббатты ойға кеттім.
Әкең, ағаң не көрсе жазасынан,
Бір сені көрейін деп талай күттім.

Істеген жақсылығың ұмытылмай,
Көретін де жүзінді күнге жеттім,
Мə, қанжар, ал кегіңді ант еткесін,
Сен үшін жас өмірімді талақ еттім.

Секіріп қыз қасына түсті құзға,
Қанжарын жүзін ұстап, берді қызға.
Жүсіпке берген анты еске түсіп,
Айналды қыз денесі суық мұзға.

Шалқайып төсін басып, жұмды көзін,
Тұншықты қалың ойға, ұмытты өзін.
Денесі бір суынып, бір қызынды,
Жеңе алмай Бағыданың айтқан сөзін.

Талықсып тұрып қалды қимылдамай,
Жанына у жайылды әлдеқандай,
Білмейді қуаныш па, қорқыныш па,
Кейде ащы денесіне, кейде балдай.

Қадалған тікенектей тиіп қатты,
Жүрегін тіліп зәрі өтіп жатты,
Дариғай, у да ішті, бал да ішті,
Жан құрғыр таба алмады еш рақатты!

- Зайдашым, - деді Бағыда тағы тұрмай
Махаббат қоймады ақыр жанымды ұрмай
Еріксіз еркімді алған бір адамсың,
Алдыңа келіп тұрмын мойын бұрмай.

Балқыр ед жалыныма тас та қайнап,
Сені көрсем күндей боп кетем жайнап.
Не ажал, не махаббат отына өрте,
Өмірімді өз еркіңе тұрмын байлап.

Жүректі жүрек оты билеп еді,
Жұмбағын екеуі де білмеп еді,
Соқтығып екі жалын аспанға өрлеп
Зайда да жанталасқа келіп еді.

Қайтсе де өлтіруді міндет етті,
Сұрланып Бағыдаға таяу жетті,
Көзіне көзі түсіп қарағанда,
Қанжары батыр қыздың түсіп кетті.

Ұмтылғанда Бағыда тұрды күліп,
Қуанғандай ер қызға іші жылып.
Қанжар түсіп кеткенде жасын төгіп,
Тұрып қалды Зайданың дымы құрып.

Тым-тырыс біраз тұрды тыныс бітіп,
Бау-бақша тағы да тұр тынышы кетіп,
Махаббатсыз жүрмейтін гүл бейшара,
Екі жасқа анталап бақыт күтіп.

Мөлдіреп ар билеген екі көзі,
Жүрегін біраздан соң биледі өзі.
Маңдай шашын қолымен кейін серпіп,
Мінекей, сол сұлудың айтқан сөзі:

- Қайда деуші ем әділдік бала күннен.
Жұлдызды ой туатын кейде түннен,
Жұлдыз, айсыз қара түн жауыз әкем,
Ақырғы қасық қанын күтті менен.

Туғаным, тумай кеткір оған ерген,
Зорлықты, зомбылықты мақтан көрген,
Жылатып сан сорлыны тонағанын,
Өссем де қыз бала боп талай көргем.

Шеше алмай әке жайын, өмір сырын,
Анам да көнгендей ед - оған бұрын.
Қысылып анам бір күн жатқанында,
Күңіреніп маған айтқан жанның жырын.

Сен Бағыда - мен де жаспын, махаббат сол,
Махаббат деген не деп созбаушы ем қол,
Адамды адам сүйіп, өмір ету,
Деуші едім елің үшін ер құрбан бол.

Өзендер көсілді де жүре білді,
Күнікейдің күлкісіндей күн де күлді.
Айтуға басқа сөзді әлі жетпей,
Ақ білегін Бағыданың мойнына ілді.

Шешілді өз-өзінен ойдың сыры,
Қайғы ұшты көшкен бұлттай жазғытұры,
Кетпек боп Дағыстаннан сөз байласты
Қазбектің шақырғандай биік қыры.

IX

Теректің биік шыңы көкке өрлеген,
Бұлтқа да кей мезгілде бой бермеген,
Басында сол биіктің кәрі Жүсіп,
Өзінен басқанікін жөн көрмеген.

Қияңқы бет қажыған шалбарланып,
Жақ суалып, терісі кеткен жанып,
Сақалын жел мазақтап ақ селеудей,
Қан басқан екі көзі қайғыланып.

- Төрт баламды өлтірттім бақыт қуып,
Ежелден нем бар еді қисық туып!
Жауыздығым түбіме жетті дейді,
Ылайланған кәрі, жасы бетті жуып.

Менің өмірім шіріген кәрі ағаштай,
Еш адамнан рақым жоқ, бәрі тастай,
Қолда қалған жалғызым - Зайда қызым,
Антты бұзды, азат боп, амандаспай.

Жазығы жоқ Бағыда жазға жетті,
Менің өмірім мертіліп күзге жетті,
Дағыстанның жер, суы, тау мен тасы,
Бәрі дұрыс қарамай мазақ етті.

Үмітсіз қол тезінен қанжар алды,
Жағасына биіктің жетіп барды,
Көз ұшында, астында ағып жатқан,
Теректің әзеніне көзін салды.

Кәрі қол сұқты өкпеден дір-дір етіп,
Бұрсаныпп сағасына қанжар жетіп,
Шыңынан құлап, құдиды кәрі Жүсіп,
Ер Терек ренжімей қабыл етіп.

Келдің, әлдің деген жоқ, толқындары,
Үдей түсті тасқындап одан әрі,
Заманында зарлаткан талайларды,
Сол Теректе жойылды сұмның зәрі.

---

*Лезгинка - би

*Рүстем - Фирдоусидің «Шаһнама» деген шығармасындағы батыр.